

dana gelmiştir. Mukaddimede göklerin ve yerin, Hz. Âdem ile Hawvâ'nın yaratılışı, meşhur peygamberler ve filozoflar, İran kışraları, Kur'an-ı Kerim'in nüzülü, Mekki ve Medeni âyetler, Kâbe, Hz. Peygamber'in nesebi ve amcaları anlatılmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan peygamber oluşuna kadar, ikinci bölümde peygamber oluşundan hicrete kadar, üçüncü bölümde hicretten vefatına kadar meydana gelen olaylar, seriyeye ve gazveler anlatılmaktadır. Hâtimede ise Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsî halifeleri ve her halife devrinde ölen meşhur simalar hakkında bilgi verilmektedir. Eser ayrıca Fâtımî halifeleri, Eyyübîler, Moğol istilâsı, Memlükler ve III. Murad'ın tahta çıkışına kadar Osmanlı tarihiyle ilgili çok kısa bilgiler ihtiva etmektedir. Ansiklopedik bir tarih kitabı olarak bilinen *Târîhu'l-ḥamîs*, başta Moğultay b. Kılıç'ın *er-Ravzû'l-bâsim fi şireti Ebi'l-Kâsim* adlı eseri olmak üzere pek çok kaynaktan faydalanılarak ilmî bir metotla kaleme alınmış, özellikle siyerle ilgili konulardaki çeşitli rivayetler değerlendirildikten sonra en doğru olanları tercih edilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları bulunan eser (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 897, 898; Ayasofya, nr. 3040; Fâtiḥ, nr. 4347-4351; Hacı Beşir Ağa, nr. 112; Hamidiye, nr. 938; Hüsrev Paşa, nr. 388-389; Köprülü Ktp., nr. 1035, 1046) birkaç defa basılmıştır (Kahire 1283, 1302, 1312; Beyrut 1966). Otto von Platen, eserin Hz. Ömer'in fazileti-ne dair kısmını Almanca kısa bir mukaddime ile birlikte *Geschichte der Todtung*

des Chalifen adıyla yayımlamıştır (Berlin 1837). Petermann da *Ling Arab Grammatica* (1867) adlı kitabında eserden kısa bazı pasajlara yer vermiştir. *Târîhu'l-ḥamîs*'in 1116'da (1704) Mahmûd b. Mustafa tarafından *el-Müntehab min Kitâbi'l-Ḥamîs min tertîbi nüzûli'l-Ḳur'ân* adıyla ihtisar edilen bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Pertev Paşa, nr. 613/8) bulunmaktadır (diğer yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 514). 2. *Risâle fi mesâḥâtî'l-Ka'beti'l-mu'azzama ve'l-Mescidi'l-ḥarâm* (Vaşfun daḳṭḳun li'l-Ka'be ve'l-Mescidi'l-ḥarâm). 947 (1540) yılında tamamladığı bu eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1142/2), Mekke Mektebetü'l-Harem (Tarih, I, 201; II, 201), Medine Mektebetü'l-Mahmûdiyye (nr. 177), İskenderiye Mektebetü'l-belediyye (nr. 52) kayıtlıdır. 3. *Ehebetü'n-nâsik ve'l-hâc li-intifâ'ihî bihâ lede'l-ihtiyâc 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Keşfü'z-zunûn, I, 203; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 319).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nürü's-sâfir*, s. 340-341; *Keşfü'z-zunûn*, I, 203, 725; İbnü'l-İmâd, *Sezerât*, VIII, 419-420; *Sicill-i Osmânî*, II, 183; *Osmanlı Müellifleri*, III, 118-119; Serkis, *Mu'cem*, I, 897; Brockelmann, *GAL*, II, 381; *Suppl.*, II, 514; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 280-281; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 319; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, IV, 47-48; Babinger (Üçok), s. 98-99; C. Zeydan, *Âdâb*, III, 324; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1985, I, 495-498; İsmâil Ahmed Hâfız, "ed-Diyârbekrî ve âşâ-ruh", *ed-Dâre*, sy. 2, Riyâd 1984, s. 153-166; Moh. Ben Cheneb, "Diyârbekrî", *İA*, III, 626.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

DİYET

(الدية)

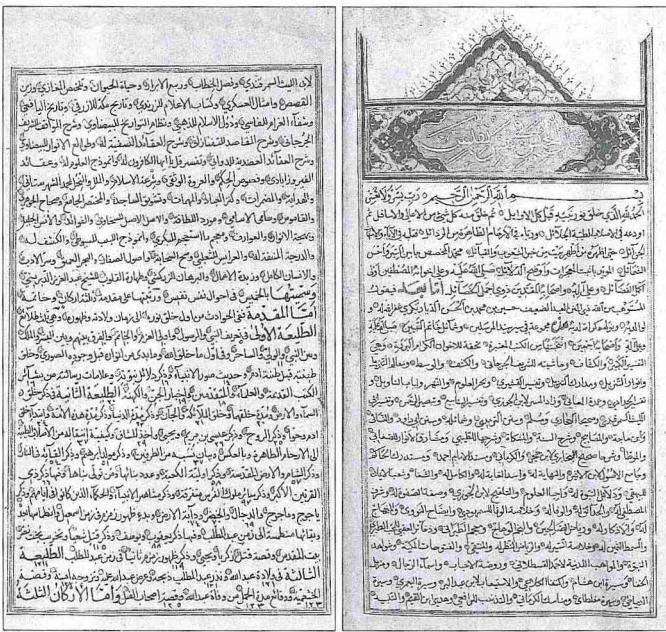
İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal.

Arapça'da "ödemek, vermek" anlamındaki *vedy* kökünden türeyen diyet, İslâm hukukunda bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder.

İnsanlık tarihinde öldürülen şahsın yerine kan bedeli (blood-money) ödenmesi uygulamasının uzun bir geçmişi vardır. Şahsî intikam hakkı ve kısas ilkesi İbrâniler'de hâkim, eski Yunan, Mezopotamya, Roma ve Germen hukuklarında oldukça yaygın olmakla birlikte belli farklılıklarla da olsa diyet de bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Diyetin, tarih boyunca toplumun içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak ziraî alet, aile fertlerinden bir veya birkaç kimse, ehli hayvan veya para olarak ödendiği bilinmektedir. Öte yandan toplumların şahsî intikamdan ihtiyarî diyetle, oradan da cebrî kısas ve diyet uygulamasına geçmeleri, Doğu ve Batı toplumlarında benzeri bir seyir takip ederek hayli zaman almıştır. Avrupa'da Roma ve Anglosakson hukuklarının ön planda tuttuğu Ahd-i Atik'e ait kısas ve bedenî ceza telakkisinin kilisenin tesiriyle giderek zayıflaması neticesinde af veya tövbe gibi dinî-ahlâkî nitelikteki tedbirler ön plana çıkmaya, bunun sonucu olarak da öldürmelerde şahsî intikam hakkından belli bir bedel karşılığında vazgeçme usulü yerleşmeye başladı. Ancak ödenen bu bedel öldürülenin cins, sınıf, statü ve vasfına göre farklılık gösteriyordu. VII. yüzyıldan itibaren Alman hukukunda öldürülen için kan bedeli ödenmesi ve buna ait esaslar kanun haline getirildi.

Arap yarımadası, öteden beri kısas ve diyetin en fazla bilindiği ve uygulandığı bölgelerden biri olma özelliği gösterir. İslâm öncesi dönem Hicaz-Arap toplumunda siyasî birlik ve merkezî otorite mevcut değildi. Bu sebeple sosyal düzeni sağlamada kabile ve gruplar arası güç dengesinin, kan bağına dayalı üniter yapının, gelenek ve örfün, hakemlerin, kabile büyüklerinin ve şehir eşrafının önemli rolleri vardı. Kısas ve diyet genelde iki ayrı kabileye mensup şahıslar arasında meydana gelen cinayetlerde söz konusu olmaktadır. Cinayet işlendiğinde her

Diyyarbekrî'nin
Târîhu'l-ḥamîs fi
ahvâli enfeşi nefis
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Damad
İbrâhim Paşa,
nr. 898)

iki tarafın kabilesi kolektif bir hak ve sorumluluk anlayışıyla hareket ediyor, öldürülenin intikamını almak kabilenin bütün üyelerini ilgilendiren ortak ve kutsal bir görev sayılıyor, bundan kaçınmak ise hem ar hem de uğursuzluk sebebi telakki ediliyordu. Kısas ve diyet bu ortamda, kabile ve aileler arasındaki sonu gelmeyen savaşları ve kan davalarını önleyici, kabilenin ortak görevini sona erdirici bir role sahip olmuştur.

Câhiliye döneminde savaşta esir düşenler, kaçırılan kadın ve çocuklar belli bir bedel (fidye) ödenerek kurtarıldı. Adam öldürmelerde de katilin kabilesi kendi arasında kan bedeli toplayarak maktulün kabilesine öder, böylece karşı tarafın intikam hissinin yatıştırılmasına, kabilenin uğradığı iktisadî ve askerî güç kaybını telâfi etmeye ve katilin hayatını kurtarmaya çalışırdı. Öte yandan suçlu tarafın maktulün kabilesine nisbetle çok güçlü olması halinde diyet, istemeyerek razı olunan bir kabullenme ve zorunlu seçim görünümündedir. Bu durumda diyet almanın vereceği utancı ertelemek için ta'kiye denilen bir usul geliştirilmiştir. Bu usule göre havaya atılan ok kanlı olarak geri dönerse kısas, atıldığı şekliyle düşerse diyet seçilmiş olurdu. Ancak yine de ölenin intikamını alma yerine kan bedeline razı olma pek hoş karşılanmaz ve korkaklık olarak nitelendirilirdi. Diyet develerinin sütünü içmeyi ölenin kanını içmek gibi telakki eden, kanı kanla temizlemeye ve kabilenin gururunu kurtarmaya teşvik eden güçlü bir Arap edebiyatı varsa da intikam ve kan davasını bırakıp anlaşmayı, hatta karşı tarafı affetmeyi öğütleyen Arap büyükleri ve hatiplerinin sayısı da az değildir.

Câhiliye dönemi Arapları arasında cinayetlerin net bir kasıt-hata ayırımı yapılmamakla birlikte diyet genelde kasdî cinayetlerde gündeme gelmekte ve deve olarak ödenmekteydi. Deve gerek göçebe gerekse yerleşik Araplar arasında ortak bir değer ölçüsü durumunda olup o dönemde Araplar "mal" tabiriyle deveyi kastederlerdi. Ancak hem o dönemdeki sosyal yapı ve sınıflaşma, hem de diyetin âdeta öldürülenin aradan çıkmasıyla kabilesinin uğradığı kaybı telâfi edici bir usul olarak görülmesi sebebiyle olacaktır ki diyetin miktarı öldürülen hatta öldüren kimsenin kabilesine, cins ve statüsüne göre değişebiliyordu. Meselâ yerli hür erkeklerin (sarîh) diyetleri on deve iken bölgeye dışarıdan gelip yerli ve köklü kabilelerin himayesinde yaşa-

yanların (halîf) diyetleri bunun yarısı kadardı. Kadınlara da yarı diyet ödenirdi. Bazı kabileler iki kat diyet alır, fakat tek diyet öderdi. Kabile reisinin diyeti daha yüksek olup hükümdarlarındaki 1000 deveye kadar çıkabiliyordu.

İslâmiyet'e yakın dönemlerde Araplar arasında bazı hakemlerin diyet olarak 100 deve ile hükmetmeye başladığı, hatta bu konudaki ilk hükmün Ebû Seyyâre el-Advânî veya Abdülmuttalib tarafından konulduğu rivayetleri mevcuttur. Rivayetin ikinci kısmı, Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah yerine on defa kura çekerek neticede 100 deve kurban etmesiyle ilgili meşhur kıssadan da kaynaklanmış olabilir. İslâm öncesi Medine (Yerrib) toplumunda diyetin hurmadan da ödendiği (60-100 vesk), Arap yarımadasının diğer bazı bölgelerinde katilin, diyet ödemenin yanı sıra tanrılara belli bir bağışta bulunması ve kurban kesmesi âdetinin de bulunduğu rivayet edilir. Merkezî otoritenin ve köklü bir devlet geleneğinin bulunduğu Güney Arabistan'da da (Yemen) diyet âdeti olmakla birlikte diyetin tayini ve diyet miktarının takdirinde hükümdar ve kabile reislerinin daha geniş yetkileri bulunuyordu.

Araplar öteden beri diyeti akl kelimesiyle de ifade etmişlerdir. Akl sözlükte "bağlamak, engellemek" anlamına gelmekte olup diyet olarak ödenen develer maktulün vârislerinin emrinde bağlanıp alıkondugu veya böyle bir tazminatla şahsî intikam engellendiği için diyetle akl veya ma'küle de denilmiştir. Belli durumlarda diyet ödemeyi üstlenen şahıslar topluluğuna da âkile denmesi bu sebeptendir. Câhiliye döneminde organın veya belli yaralamaların diyeti demek olan erş (aş. bk.) uygulamasına da rastlanmakla birlikte çocuk düşürmeye diyet (gurre) ödendiğine dair yeterli bilgi mevcut değildir.

İslâm Hukukunda Diyet. İslâm dini ceza hukukunun diğer alanlarında genelde takip ettiği metodu diyet konusunda da devam ettirmiş, o dönem Arap toplumunun alışkın olduğu veya bildiği uygulamalarda köklü değişiklikler yapmak yerine mevcut sistemdeki yanlış uygulamaları kaldırmayı, aksaklıkları gidermeyi, ıslahat ve amaçlarını bu model üzerinde göstermeyi tercih etmiştir. Kur'an öldürmede kısasın farz kılındığını bildirdikten sonra, "Ancak kim (din) kardeşi tarafından affedilirse o zaman ma'rûfa uymak, güzel ve tam olarak ödeme yapmak gerekir. Bu rabbinizin bir hafiflet-

mesi ve rahmetidir" (el-Bakara 2/178) ifadesiyle kısastan vazgeçilmesi halinde müslümanların genel kabulünü gören bir ölçü (ma'rûf) çerçevesinde ve gerektiği şekilde diyetin ödenmesi hususuna işaret eder. Kısastan diyete dönme imkânının Allah'ın bir hafifletmesi olduğu ifadesinin, kısastan başka alternatif bir cezanın veya imkânın bulunmadığı yahudi hukukuna telmih için olduğu söylenir. Kur'an-ı Kerim'de hataen adam öldürme ile ilgili âyette ise diyetten açıkça (lafzan) söz edilir ve yanlışlıkla bir müminin öldürülmesi halinde belirli cezalar dahilinde öldürülenin ailesine ödenmek üzere diyet verilmesi ve bir köle âzat edilmesinden bahsedilir (en-Nisâ 4/92). Bununla birlikte Kur'an'da diyetin miktarı ve ödenme şekliyle ilgili bir ayrıntıya yer verilmez. Adam öldürme suçunun kasten ve hataen şeklinde iki gruba ayrılması ve hataen öldürmede diyet ve kefaret yükümlülüğü İslâm öncesi döneme nisbetle yeni bir hükümdür.

Hz. Peygamber'in sünnetinde diyet konusunda bir hayli ayrıntı ve uygulama örneği mevcuttur. Özetle ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber'in öldürülenin diyetini 100 deve olarak veya altın, gümüş, koyun, sığır, elbise gibi mallardan belirli bir miktar şeklinde takdir ettiğine, yaralanma ve sakat kalma ile sonuçlanan müessir fiillerin ve organların diyetleriyle ilgili belli ölçüler getirdiğine ve uyguladığına dair rivayetler oldukça fazladır. Bunlar arasında, Resûl-i Ekrem'in Yemenliler'e hitaben yazıp Amr b. Hazm ile gönderdiği ve yine bu sahâbe tarafından rivayet edilen mektubu ile (bk. San'ânî, III, 244-248) Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki uygulama örnekleri bir hayli önem arzeder. Bununla birlikte mevcut rivayetler içinde, daha sonraki asırlarda hukuk ekollerinin ve hukukçuların ayrıntıdaki farklı görüşlerinin her birine kaynaklık edecek kadar farklılık bulunması dikkat çekicidir.

Öldürme ve yaralamalarda diyet cezasıyla ilgili olarak İslâm hukukçularınca geliştirilen doktrin, konuya dair hadisler kadar sahâbe sözleri ve uygulamasından da beslenir. Ancak İslâm dönemindeki uygulama örnekleri öteden beri devam edegelen belli bir kültüre dayandığı, kendi içinde bütünlük ve tutarlılık arzettiği için diyet konusunda hukuk ekollerinde tartışmalar bir tarafa bırakılırsa ciddi bir görüş ayrılığı yoktur.

Diyet Gerektiren Fiiller. Diyet İslâm ceza hukukunun (ukûbat) ana konularından birini teşkil eder. İslâm hukukunda cezalar had, kısas-diyet, ta'zîr şeklinde üç ana gruba ayrılır. Ölüm, yaralama ve sakatlığa yol açan saldırı, müessir fiil ve kusurlu davranışların İslâm hukukundaki genel adı "cinayet" olup insanın hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar suçun dengi bir ceza ile karşılık göreceksa kısas, suçun karşılığında belli bir tazminat ödenecekse diyet ana başlığı altında ele alınır. Sadece insanın değil zarar gören diğer canlıların ve eşyanın da hukukun koruma altında olması, hukuka aykırı şekilde meydana gelen malî ve bedenî her zararın imkân ölçüsünde giderilmesi İslâm hukukunun genel amaçları içindedir. Bu sebeple malî zararın tazminini konu alan gasp, itlâf ve daman konuları ve bunu sağlamaya yönelik genel hukuk prensipleriyle, bedenî zararın telâfisini hedef alan ve özel bir konum arzeden diyet konusu arasındaki ortak bağ sebebiyle zaman zaman müşterek hükümler taşıdığı olur. Klasik kaynaklarda diyet çok yerde, cinayetlerde mağdura ödenen malî karşılığı ifade eden genel bir kavram görünümünde olmakla birlikte öteden beri kaynaklarda adam öldürmede ödenen bedele diyet, ölümle sonuçlanmayan belli yaralama ve sakat bırakmalarda ödenen ve miktarı belirlenmiş olan bedele erş, erşin dışında kalan ve miktarı yetkili mercilerce takdir edilecek olan cinayet bedeline de hükûmet-i adl denilerek ikili veya üçlü bir ayırım yapma temayülü de mevcuttur. Daha çok Hanefî kaynaklarında görülen bu temayül, kısastaki ikili ayırıma paralel olarak diyeti de öldürmede diyet ve organın diyeti şeklinde ikili ve teknik bir ayırım çerçevesinde incelemekte olduğundan daha isabetli görünmektedir. Bu durumda birinci bölüm daha dar ve teknik anlamıyla diyeti, ikinci bölüm ise yukarıdaki üçlü ayırım içinde erş ve hükûmet-i adli kapsamaktadır. Ancak yaralama ve sakat bırakmaların malî ceza ve bedelini takdirde de yine, belli oran ve kıyaslamalarla da olsa nefsin diyeti esas alınmakta olduğundan diyetle ilgili genel ilke ve tartışmalar erş ve hükûmet-i adl için de geçerlidir (bk. ERŞ; HÜKÜMET-i ADL).

a) **Öldürmede Diyet.** Kasten adam öldürmede aslî ceza kısas olduğundan diyet ancak hak sahibinin kısıstan vazgeçmesi veya kısasın herhangi bir sebeple

mümkün olmaması durumunda devreye giren ikinci derecede (talî, bedelî) bir ceza görünümündedir. Bundan dolayı Hanefî, Mâlikî ve İmâmîye ekollerine göre kasdî cinayetlerde ancak katilin razı olması halinde diyete dönülebilir. Hatta Hanefîler, bu durumda ödenen bedele diyetten ziyade "bedel-i sulh" denmesinden yanadır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise diyet kasdî öldürmede de aslî ceza hüviyetinde olup maktulün velisi kısas veya diyetten birini seçme hakkına sahiptir. Diyete dönmek için katilin rızası aranmaz. Bu tartışma, sözü edilen seçme hakkının yanı sıra katilin kısastan önce ölmesi halinde terikesinden diyetin ödenip ödenmeyeceği açısından da önem taşır. Kasta benzer (şibh-i amd) ve hataen öldürmelerde ise diyet aslî ve ilk cezadır. Hata hükmünde olan cinayetlerle tesebbübün işlenen cinayetler de bu grupta mütalaa edilir.

Diyet miktarı, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerle Hulefâ-yı Râşidîn'in söz ve uygulamalarında ayrıntılı olarak geçer. Hz. Peygamber müteaddit hadislerinde bunu 100 deve olarak ifade etmiştir. Bazı hadislerde diyet miktarı 1000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüş, hatta 200 sığır, 2000 koyun veya 200 elbise olarak da geçer (Ebû Dâvûd, "Diyât", 18, 20; Şevkânî, VII, 81-85). Diyet miktarıyla ilgili olarak Hz. Ömer'in deve fiyatlarının yükselmesi sebebiyle 1000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüşün yanı sıra 200 sığır, 2000 koyun, 200 elbiseyi de zikrettiği, her bölge halkının kendi bölgesinde yaygın olandan, meselâ Mısır ve Suriyeliler'in altından, Iraklılar'ın gümüşten diyet vermesi gerektiğini belirttiği rivayet edilir (*el-Muvatta'*, "Ukûl", 1-2; Ebû Dâvûd, "Diyât", 18; Şevkânî, VII, 68-70). Bu ve benzeri rivayetler, diyetin hangi tür mallardan ne kadar ödeneceğini belirlediği gibi diyet miktarını tesbitte neyin asıl olduğu konusundaki tartışmaları da yakından ilgilendirir.

İmam Şâfiî, İbn Hazm ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğuna göre diyette sadece deve asıl olup diğerleri onun değerini açıklayan bir nitelik taşır. Hz. Peygamber devrinde önceleri deve fiyatlarının düşük olup diyet miktarının 400-800 dinar veya 8000 dirhem dolayında olduğu, deve fiyatlarının daha sonra yükselmesiyle Resûl-i Ekrem'in bunu 1000 dinar ve 12.000 dirheme çıkardığı rivayeti de (İbn Mâce, "Diyât", 6; Ebû Dâvûd, "Diyât", 20; Nesâî, "Kasâme", 33-34) di-

yette devenin asıl olduğu görüşünü destekler görünmektedir. Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve bazı Hanbelîler'e göre diyette deve, altın ve gümüşün üçü de asıldır. Ancak Hanefîler, Hz. Peygamber devrinde 1 dinarın 10 dirhem değerinde olması ve Hz. Ömer'in bu yöndeki uygulamasından hareketle gümüşten diyetin 10.000 dirhem olduğunu ileri sürerler. Şîa da bu görüştedir. İmam Mâlik, Hz. Ömer'in sözüne dayanarak her bölge halkının o bölge için belirlenen maldan diyet verebileceğini ileri sürer. Bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e, ayrıca İmam Muhammed'le İmam Ebû Yûsuf'a, Zeydiye ve İmâmîye ekolleriyile bir grup hukukçuya göre ise bazı hadislerde ve Hz. Ömer'in sözünde zikredilen altı nevi mal diyette asıldır. Nazariyedeki bu tartışma, diyetin ödenebileceği bu tür malların ilk dönemlerde olduğu gibi birbirine yakın kıymetlerinin olması halinde, diyeti ödeyecek olan tarafa bu şıklar arasında bir seçim hakkı vermekten öte pratik bir sonuç taşımaz. Ancak bu mallar arasında günümüzde olduğu gibi büyük değer farkının bulunması halinde, diyet ödemede hangi tür malın esas alınacağı hususu yargı ve tarafların hukuku açısından büyük önem arzeder.

Öldürmenin kasten veya hataen olması, diyet olarak verilecek develerin sayısını etkilemeye de cins ve evsafını etkiler. Kasten ve kasta benzer öldürmede deveden verilecek diyet, çoğunluğun görüşüne göre bir, iki, üç ve dört yaşını tamamlamış develerin her grubundan yirmi beşer olmak üzere 100 dişî devedir. İmam Muhammed, Şâfiî, bazı Hanbelîler ve Şîa bu develerin üç, dört ve beş yaşlarında 100 dişî deve olması ve beş yaşındakilerin karnında yavrusunun da bulunması gerektiği görüşünde iseler de her gruptan kaç deve olacağı konusunda farklı rakamlar ileri sürerler. Hataen adam öldürmede ise develerin vasfı daha hafifletilmiş ve yukarıda sayılan dört gruptan yirmişer dişî deve ile bir yaşını tamamlamış yirmi erkek deve olarak belirlenmiştir. İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre bu yirmi erkek devenin iki yaşını tamamlamış olması gerekir. Şîi âlimleri hataen öldürmede develerin dört gruptan seçileceği, İbn Hazm ise her üç nevi katilde de develerin beşli taksime tâbi olacağı görüşündedir. Develerin yaş ve cinsleriyle ilgili bu farklı görüşler, hukukçuların şahsî tercihlerinden ziyade Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen farklı rivayetlerden kaynaklanmaktadır.

DİYET

Cinayetin kasten veya hataen işlenmesiyle ilgili olarak diyetin ağırlaştırılıp hafifletilmesi, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre sadece diyetin deveden verilmesi halinde söz konusudur. Azınlıkta kalan bazı âlimler ise kasıt ve kasıt benzerinde develerin değerindeki artış oranının altın ve gümüşe de yansıtılması ve onlarda da ağırlaştırmaya gidilmesinin gerektiği kanaatindedir. Develerin cins ve vasfında değişiklik yapılırken cezada ağırlaştırıcı-hafifletici sebep ilkesinden hareket edildiği kabul edilirse diğer mallardan verilecek diyetlerde de benzeri bir uygulamaya gidilmesi mâkul gözükmemektedir. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve ayrıca İmâmiyye fakihlerine göre öldürme fiilinin haram aylarda, Harem bölgesinde veya tartışmalı olmakla birlikte yakın akraba arasında cereyan etmesi halinde diyet yine ağırlaştırılarak ödetilir. İmam Mâlik bunu sadece babanın kusurlu bir davranış sonucu oğlunu öldürmesi durumuna hasreder. Bu özel ağırlaştırma sebeplerinin diyeti nasıl ve hangi oranlarda ağırlaştıracığı, altın ve gümüşte de ağırlaştırmaya gidilip gidilmeyeceği ise tartışmalıdır. Hanefiler ve bazı Hanbelîler bu özel ağırlaştırma sebeplerini kabul etmezler.

b) Yaralama ve Sakat Bırakmada Diyet. Ölümle sonuçlanmayan cinayet ve yaralamalarda, kısaca gidilmesi mümkün olan çok sınırlı haller müstesna, ödenecek malî bedel yani genel anlamıyla diyet, özel anlamıyla erş ve hükümet-i adl aslî ceza durumundadır. Bu gruba giren belli başlı fiillerin gerektirdiği diyet miktarları hadislerde ve şâhabe uygulamasında mevcut olup konu İslâm hukuk doktrininde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yaralama ve sakat bırakmalarda da hareket noktası olarak mağdurun tam diyet miktarı alınır. Yaralamanın derecesi, suçun işleniş tarzı, müessir fiilin yol açtığı kayıp, organın hayatî fonksiyonu, tek-çift oluşu gibi hususlar ayrı ayrı göz önünde bulundurulup tam diyete göre belli oranlar veya miktarlar belirlenir. Konuyu işleyen kaynakların ayrıntılı anlatımlarında, birden fazla müessir fiilin işlenmesi halinde diyetlerin içtimайдan organın kısmî zarara uğraması halinde ödenecek diyet miktarına kadar diyetle ilgili genel esas ve ölçülerle uyumlu, çok defa cezalandırmadan ziyade mâruz kalınan mağduriyetin hafifletilmesi ve tazmini gayesine yönelik bir hukuk anlayışını görmek mümkündür.

Diyet Miktarındaki Farklılıklar. İslâm dininin ortaya çıkışıyla birlikte Câhiliye geleneklerinin aksine insanlar tedricî bir program çerçevesinde tarak dişleri gibi eşit sayılmaya başlanmış (bu eşitliği ilke halinde getiren hadis için bk. Müttakî el-Hindî, IX, 38), âlim cahil, zengin fakir farkına, ırk, kabile ve sosyal statü değişikliğine bakılmaksızın herkesin Allah nezdinde ve şer'î hükümler karşısında eşit olduğu ilkesi getirilmiş, üstünlüğün ancak mânevî yücelme ile (takvâ) olabileceği vurgulanmıştır (el-Hucurât 49/13). Ancak İslâm hukuk doktrininin oluştuğu dönemde müslüman toplumların geleneksel kültür ve sosyal yapıları, ayrıca diyetin suçlu için bir ceza olmaktan çok ölenin kan bedeli, ailesinin uğradığı kayıpların tazmini olarak telakki edilmesi ve benzeri sebeplerle eşitlik ilkesinin diyetle değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bundan dolayı kadının, gayri müslimin ve kölenin diyet miktarları İslâm hukuk doktrininde ayrı tartışma konusu olmuştur.

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, konuyla ilgili olarak rivayet edilen hadise de dayanarak (Şevkânî, VII, 224-227) kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı oranında olacağı görüşünü benimser. Bazı kaynaklar bunda icmâ bulunduğundan söz ederse de (İbn Kudâme, VII, 797) azınlıkta kalan âlimler, müminin diyetinin 100 deveden ibaret olduğunu bildiren hadisin (Nesâî, "Kasâme", 46-47; Şevkânî, VII, 61) genel kural sayıldığını, diyetle maktulün paha biçilen nesne değil insan olarak değerlendirilmesi gerektiğini, bu sebeple kadının diyetiyle erkeğin diyeti arasında fark bulunmadığını kabul ederler (Ebû Zehre, s. 615-616). Bu konudaki hadislerin lafzî yorumu ve uygulama, aynı ortak kültür altında yetişen büyük çoğunluğu destekler nitelikteyse de diyetin cezadan öte kan bedeli olarak telakki edilmesi bile böyle bir ayırmı fazla haklı kılmamakta, azınlığa ait de olsa ikinci görüş naslarda gözetilen genel maksatlara daha uygun düşmektedir. İslâm hukukçularının bir kısmı, mevcut bir hadise istinaden (Şevkânî, VII, 70-72) yaralamalarda kadının diyetinin tam diyetin üçte birini aşmadığı, bir kısmı da yirmide birini aşmadığı sürece erkeğin diyetine eşit olduğu görüşündedir. Böylece kadın, ölümle sonuçlanmayan küçük çaptaki yaralanma ve sakatlanmalarda erkekle eşit diyet almaktadır. Ancak başta Ebû Hanîfe ve Şâfiî olmak üzere bir

grup İslâm hukukçusu, kadının erkeğe göre yarı diyet alması kuralının genel olup yaralamaları da kapsadığını, farklı rivayet ve görüşlerin bu kuralla çatıştığı için reddedilmesi gerektiğini ileri sürerler.

Gayri müslimin diyet miktarı konusunda İslâm hukukçuları arasında hayli farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Zimmî veya müste'men statüsündeki Ehl-i kitabın diyeti, Mâlikîler ve Hanbelîler başta olmak üzere çoğunluğa göre hür müslüman erkeğin diyetinin yarısı; Şâfiî, bir rivayette İmam Mâlik ve bir grup hukukçuya göre ise üçte biridir. Mecûsiler'in ve diğer din mensuplarının diyeti ise 800 dirhem gümüştür. Bunlar delil olarak Hz. Ömer'in bu konudaki uygulamasını (bk. Ebû Dâvûd, "Diyât", 18) esas alırlar. İmâmiyye'de genel görüş, Ehl-i kitabın ve Mecûsiler'in diyetinin 800 dirhem olduğu, diğer din mensuplarına ise diyet ödenmeyeceği yönündedir. İbn Hazm ise diyetin sadece müslümanlar arasında cereyan edeceği görüşündedir (el-Muhalâ, XI, 347). Hukukçuların çoğunluğunun, din değişikliğini diyetle farklılık sebebi sayan bu tavrına karşılık Hanefiler başta olmak üzere bir grup hukukçu, kısasta olduğu gibi diyetle de müslüman olmayı değil İslâm ülkesinde bulunmayı ve kanın hukuken korunmuş olmasını esas alır ve İslâm ülkesinde yaşayan kimselerin diyetleri arasında din farkı sebebiyle bir ayırmı yapmaz. Diyetle ilgili âyetin ikinci kısmında yer alan, "Eğer (maktul) kendileriyle aranızda anlaşma bulunan bir toplumdansanız ailesine teslim edilecek bir diyet ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir" (en-Nisâ 4/92) ifadesini her grup farklı yorumlamakta, ayrıca Hz. Peygamber ve şâhâbeden nakledilen söz ve uygulamalar arasında her bir görüşü destekler mahiyette farklılıklar bulunmaktadır (bk. İbn Mâce, "Diyât", 13; Zeylaî, IV, 364-369; Şevkânî, VII, 68-71). Bir müslümanın zimmîyi kasten öldürmesi halinde müslümana kısas uygulanmayacağı görüşünü benimseyen fakihlerin bir kısmı, bu durumda zimmînin diyetinin iki kat, yani müslümanın diyetine eşit olacağı görüşüne sahiptir.

Harbî olan veya İslâm ülkesinde izinsiz olarak bulunan gayri müslimin diyeti olmadığı hususunda görüş birliği varsa da kendisine henüz İslâm daveti ulaşmamış kimsenin ve düşman ülkesinde bulunan müslümanın diyetleri hususunda da farklı görüşler vardır. Öte yandan

diyet miktarı belirlenirken maktulün cinayet vaktindeki mi, yoksa ölüm vaktindeki durumunun mu esas alınacağı konusu da ayrı bir tartışma alanı olmuştur.

Öldürülen kölenin diyetinin değil kıymetinin tazmini gerektiği şeklindeki geleneksel düşünce İslâm döneminde de devam etmiştir. Kölenin, efendisiyle hürriyet anlaşması (mükâtebe) yapmış ve hürriyet bedelinin bir kısmını ödemiş iken öldürülmesi halinde ödemediği oranda hür sayılıp diyet, ödemediği kısım oranında da kıymetinin tazmini fikri bu konudaki bakış açısını çok iyi yansıtmaktadır. Bu telakki gerek köleyi ayrı bir sosyal statüde ele alan, gerekse diyeti cezadan çok kan bedeli ve mâruz kalınan kaybın tazmini olarak değerlendiren geleneksel düşünce ile tam bir uyum içindedir. Bununla birlikte aksi görüşte olup kölede de insan olma vasfının esas alınması ve kıymetinin değil diyetinin ödenmesi fikrine sahip olanlar da vardır (Ebû Zehre, s. 620-622). Kölenin değerinin diyet miktarını aşması halinde aşan kısmın ödenip ödenmeyeceği ise tartışmalıdır.

Anne karnındaki çocuğun (cenin) diyetine gelince, hadislerde Hz. Peygamber düşürülen çocuğun diyetini (gurre) bir köle veya câriye olarak takdir etmiştir (Buhârî, "Diyât", 25; İbn Mâce, "Diyât", 11). İslâm hukukçuları, ceninin diyetinin annenin diyetinin onda biri olduğunu, anne de tam diyetin yarısını alacağından netice itibarıyla ceninin diyetinin tam diyetin yirmide biri yani beş deve, 50 dinar veya 600 dirhem (Hanefîler'e göre 500 dirhem) olduğunu ifade etmişlerdir. Bu miktar, bir bakıma Hz. Peygamber'in cenin için takdir ettiği diyetin deve, altın veya gümüş cinsinden değeridir. Anne kasıtlı olarak kendi çocuğunu düşürürse bu miktarı kendisi öder ve bu diyete mirasçı olamaz. Baba da aynı hükme tâbidir. Bu durumda diyet ceninin diğer mirasçılara ödenir. Düşürülen çocuk ikizse iki gurre gerekir. Ceninin cinsiyeti gurre miktarında önemli değildir. Çocuk doğduktan bir süre sonra ölürse tam diyet gerekir. Kadının döllenmiş yumurtasının hangi safhadan itibaren cenin sayılacağı İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olmakla birlikte ceninin diyeti konusunda ciddi bir görüş farklılığı yoktur. Ancak İmâmiyye ekolüne göre ceninin diyeti, bulunduğu safhaya göre 20 ile 100 dinar arasında değişir (bk. GURRE).

Diyet Sorumlusu ve Ödeme. İslâm hukukunda diyet bir yönüyle ceza, bir yönüyle de tazmin mahiyetinde olduğundan cinayeti işleyen cezaî ehliyetinin bulunmaması kısasın uygulanmasına engelse de diyet yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Bu sebeple cinayeti işleyen çocuk, deli, gayri müslim, köle, kadın vb. olması diyeti etkilemez. Diğer bir ifadeyle diyetin sebebi failin kusur ve taddisi değil maktulün hukukun koruma altında olmasıdır. Bundan dolayı yeterli illiyet bağı kurulabildiği sürece sebep olma yoluyla meydana gelen ölümlerde -sağlık personelinin, yargı organlarının ve idarî makamların hataen yol açtıkları ölümler de dahil olmak üzere- diyet söz konusu olmaktadır. Kasten adam öldürmede diyetin ceza olma karakteri ağır basar ve diyeti tek başına katil üstlenir. Kastın yanı sıra sulh ve itiraf halinde de katil diyeti tek başına öder. Fakihlerin çoğunluğuna göre çocuk ve delinin kasten adam öldürmesi hataen katil hükmünde iken İmam Şâfiî bu durumda diyetin deli ve çocuğun malından ödenmesinin gerektiğini ileri sürer. Hataen öldürmede kefareti katilin, diyeti de âkilenin üstleneceği noktasında hemen hemen görüş birliği bulunmakla birlikte katilin de âkileden sayılıp diyet ödemeye iştirak ettirilip ettirilmeyeceği tartışmalıdır. Çoğunluk katili âkileden saymazken Hanefî fakihleriyle bazı Mâlikîler onu âkileden sayar. Hataen katilde diyet cumhura göre ibtidâen âkilenin borcu iken Hanefîler'e ve Mâlikî fakihlerinin çoğunluğuna göre ibtidâen katilin borcu olup âkileye diyet ödettilmesi suçluya yardım ve destek niteliği taşır. Bu görüş ayrılığı, katilin âkilesinin bulunmaması veya diyeti ödemekten âciz kalması halinde diyet için katile rücû imkânı verip vermemesi açısından önemlidir. Âkilenin hangi oran ve miktardan itibaren diyet ödemeyi üstleneceğinde ise farklı görüşler ortaya konulmuştur (bk. ÂKİLE).

Kasıt benzeri öldürmede diyet borcu, çoğunluğa göre hataen öldürmede olduğu gibi âkile üzerine ise de İmâmiyye'ye ve bir grup hukukçuya göre kasıta olduğu gibi bunda da diyeti tek başına katilin üstlenmesi gerekir. Öldürmede kasıt-kasıt benzeri ayırımını kabul etmeyip kasıt benzeri öldürmeyi de kasten öldürme içinde mütalaa eden Mâlikîler de netice itibarıyla bu görüştedir. Failin suç işleme kastını cezalandırma-

sı bakımından ikinci görüş daha isabetli görünmektedir.

Diyet ödeme yükümlülüğünün paylaşılmasıyla ilgili bir başka uygulama örneği de kasâmedir. Kökü İslâm öncesi döneme dayanan bu âdete göre bir bölgede işlenen faili meçhul cinayet sonrasında, o bölge halkından elli kişiye suç işlemediklerine ve katilin kimliğini bilmediklerine dair yemin ettirilir, ardından da maktulün diyeti o bölge halkına ödettilir (bk. KASÂME). Gerek âkile gerekse kasâme, ilk bakışta suç ve cezanın şahsiliği prensibine aykırı gibi görünse de bu iki uygulama bir taraftan maktulün kanının heder olmasını önleme, diğer taraftan ailenin, akraba birliğinin ve toplumun fertleri ve çevrede olup bitenler hakkında daha duyarlı olmasını sağlama yönünde olumlu etkilere sahiptir. Öte yandan İslâm ceza hukukunda suçlarda şahsî sorumluluk esası hâkim olmakla birlikte diyet tam bir ceza olmayıp bir yönüyle tazmin ve kan bedeli mahiyetinde olduğundan hem diyet borçlusunun ağır yükünü hafifletme ve maktulün ailesine ödemeyi sağlama, hem de toplumda öteden beri devam edegelen kolektif sorumluluk, sosyal dayanışma ve güvence fikrini bir yönüyle de olsa canlı tutma gibi düşüncelerle diyet borcu belli durumlarda başka kesim ve gruplara da taşınmıştır.

Âkile kavramı zamanla genişletilerek belli meslek grupları, askerî birlik ve sosyal organizasyonlar da bilhassa Hanefîler'ce birer âkile sayılmaya başlanmış, katilin ve âkilenin diyeti ödeyemez durumda olması halinde diyetin devlet hazinesinden ödenmesi imkânı getirilmiştir. Devlet hazinesinin bu aşamada devreye sokulması, devletin en büyük âkile olduğu fikrine dayandığı gibi maktulün kanının heder olmayıp diyetin her hâlükârda ödenmesi gayesine de yöneliktir. Hazinesinin, diyetten ibtidâen sorumlu olan şahsa veya şahıslara rücû hakkı saklıdır.

Kasten öldürmede diyete dönülmüşse fakihlerin çoğunluğuna göre katile diyeti ödemede vade tanınmaz. Hanefîler'e göre kasdî cinayetlerde ödenen, diyetten çok sulh bedeli olduğundan bunun diyet miktarını aşmaması kaydıyla konu tamamen sulh şartlarına bağlıdır. Kasıt benzeri ve hataen öldürmede ise diyetin üç eşit taksitte üç yılda ödenmesi imkânı genelde kabul görür. Vade ta-

rihinin ölümden mi yoksa yargı kararından itibaren mi başlayacağı hususu ise tartışmalıdır. Yaralama ve sakat bırakmalarda diyet alacaklısı mağdur, öldürmelerde ise maktulün mirasçısıdır. Katil diyete mirasçı olamaz. Diyet, alacaklı açısından tamamen şahsî bir alacak mahiyetinde olup diyet borçlusu imkânı olduğu halde ödemiyorsa ödemeye zorlanmak için tedbir nevinden hapsedilebilir. İmkânsızlıktan ödeyemiyorsa cezaen hapsedilmesi doğru bulunmaz.

İslâm hukukunda kisasın infazı gibi diyetin ifası da amme hakkından ziyade şahsî hakları ilgilendirmektedir. Öldürme halinde maktulün yakınları (veliyü'd-dem), müessir fiilde de mağdur suçluyu kısıstan affedebileceği gibi diyetten de affedebilir. Bundan dolayı diyet tamamen şahsî bir hak mahiyetindedir. Bununla birlikte İslâm döneminde cezalandırma şahsa ve kabileye ait özel bir hak ve uygulama olmaktan çıkarılıp devlet tekeline alınmış, suçun takibi ve tesbiti, diyetin takdir ve tahsili gibi hususlar taraflar arası güç dengesinin kadherine terk edilmeyerek amme nizamının bir parçası haline getirilmiştir. Ancak yine de devletin ve yargı organlarının kisas ve diyet konusundaki tasarruf hakları oldukça sınırlı tutularak kamu düzeniyle şahsî haklar arasında mâkul bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Adam öldürme ve müessir fiil suçunda mağdur tarafın kisas ve diyet hakkından ayrı olarak devletin veya yargı organlarının amme nizamı adına suçluya başka bir ceza takdir edebileceği, şahsî haklardan vazgeçilmesinin bu ikinci nevi cezayı etkilemeyeceği açıktır.

Diyetin bir ceza mı yoksa tazminat mı olduğu öteden beri tartışılmakla birlikte diyet kan bedeli ve tazminat olma özelliğini daima korur. Onun ceza olma yönü, ödemesiyle failin şahsen borçlu olduğu kasdî, kısmen de kasıt benzeri cinayetlerde daha belirgindir. Âkilenin ve üçüncü şahısların ödemeyi üstlendiği durumlarda ise artık diyet bir cezadan çok sosyal sigorta ve tazminat görünümündedir.

Diyet, modern ceza hukukundaki ağır para cezasından ziyade öldürme ve müessir fiillerde mahkemece takdir edilen destekten yoksun kalma tazminatına, maddî ve mânevî tazminat alacaklarına benzerlik arzeder. Bununla birlikte ödeme yükümlülüğü, miktar, hak sahipliği

gibi açılardan belli farklılıklar gösterir. Öte yandan diyetin, mağdurun bütün zararlarını tazmin ve telâfi ettiği ve tam bir tazminat olduğu da söylenemez. Bundan dolayı özel ve haklı gerekçelerin bulunması halinde diyetin yanı sıra ayrıca tazminat istenip istenemeyeceği de tartışma konusudur.

Uygulama. Uzun bir tarihî geçmişe sahip olan diyet âdetinin, İslâm sonrasında da müslüman toplumlarda yaygın bir şekilde devam ettiği ve kan davasını önleyici, şahsî intikam hislerini teskin edici bir rol oynadığı söylenebilir. Tarihî seyrinde uygulamada görülen farklılıklar ve getirilen kolaylıklar, İslâm hukuk ekolleri arasındaki zengin doktriner tartışma ve görüş farklılıklarından beslenmiştir. Meselâ Osmanlı toplumunda, Haneî mezhebinin müsamahası çerçevesinde kolaylık sağlamak amacıyla diyetin gümüşten verilegeldiği, Mısır'da da yetkili mercilerin diyeti altın ve gümüşten ayrı ayrı tesbit ederek borçlu tarafa seçme hakkı tanıdığı bilinmektedir. İslâm ülkelerinde ceza hukuku alanında XIX. yüzyılda yapılan kanunlaştırmalarda, hatta bazı İslâm ülkelerinin bugün mevcut kanunlarında veya yerleşik kazâî tatbikatlarında bilhassa diyet ilkesinin devam ettirildiği görülmektedir (bk. İvaz Ahmed İdrîs, s. 373-444, 608-618). Diyet miktarının tesbiti genelde mahkemelerin takdirine bırakılmış veya bu konuda ülkenin iktisadî şartlarıyla da ilgili bir gelenek oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yöntem, ilk bakışta diyet miktarını belirleyen rivayetlerin lafzına ve nazariyede hâkim klasik ölçü ve usule tam uygunluk göstermese de diğer bir açıdan haklı ve geçerli bir ictihadî tercih olarak da değerlendirilebilir. Çünkü altın, gümüş, deve ve diğer malların zikredilen miktarlarının ilk dönemlerde birbirine yakın piyasa değerine sahip olduğu, çağımızda ise bunlar arasında yirmi otuz kata varan açık bir oransızlığın bulunduğu görülmektedir. Bu durumda diyet ödemede taraflardan birine veya yargıya bu mallardan birini seçme hakkı tanıma birtakım sakıncalara ve mağduriyetlere yol açacağından çağımızda İslâm ülkelerinin diyet konusunda mahallî örf ve ülke şartlarını da göz önünde bulundurarak iki tarafın haklarını gözetken ölçüde bir değer tesbitine gitmeleri, bu konudaki rivayetlerin ve doktriner görüşlerin amaç ve ruhuna uygunluk gösterir.

Son yüzyılda bedevî Arap kabileleri arasında yapılan incelemelerde diyet uygulamasının onlar arasında da devam ettiği, fakat gerek usul gerekse miktar bakımından İslâm hukukunun klasik çizgisinden bazı sapmalar kaydettiği gözlenmiştir (Ali Sâdık Ebû Heyf, s. 149-185; Dickson, s. 526-531; Hardy, s. 74-97). Ancak bu durumu, İslâm hukukundaki diyetin ağır ve uygulanamaz olması şeklinde yorumlamak doğru değildir. Söz konusu çevrelerde âkile ve devlet bütçesi desteğinin bulunmaması ve kanunî düzenlemelere gidilmemiş olması sebebiyle ortaya çıkan boşluğu kabileler bölgesel ve geleneksel yöntemlerle de olsa doldurmak ve şahsî hakları güvence altına almak istemişlerdir. Bu kabileler arasında diyet miktarındaki düşüklüğün ise (meselâ 40-50 deve, 70 siğir, 200-500 Mısır cüneyhi, 800-2000 riyal vs.) bölge halkının gelir seviyesiyle bağlantılı olduğu açıktır.

Batı hukuku kaynaklı ceza kanunlarında hâkim olan suçluyu koruma temayülü ve ceza hukukunun kamu hukuku karakteri, adam öldürme ve müessir fiil suçlarında çok defa suç mağdurunun şahsî haklarının göz ardı edilmesine yol açmakta ve onu tatmin edecek çözümler bulmada yetersiz kalmaktadır. Suç mağdurunun haklarının korunması ve bu korumayı sağlamada nihâî olarak devletin rol alması fikri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nazariyede ağırlık kazanmaya, tatmin edici miktarlarda maddî ve mânevî tazminat anlayışı uygulamalara yansımaya başlamıştır. İslâm hukukunda öldürme, yaralama ve sakat bırakmalarda suçluya, onun yakın çevresine, meslekî teşekküllere ve son olarak devlete yüklenebilen diyet borcu, suçluyu cezalandırmaktan çok haksız fiilden doğan zarar ve mağduriyeti gidermeyi, suç mağdurunun haklarını korumayı hedef alır. Bu husus, özellikle hata ve ihmal sonucu meydana gelen ölüm, yaralanma veya sakat kalmalarda daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Günümüzdeki sosyal güvenlik ve sosyal devlet anlayışının da desteğiyle klasik doktrindeki diyet kurumunun çağımız toplumlarında yeni bir anlayış ve yapıda işlerlik kazanması, böylece haksız şekilde meydana gelen ölüm ve yaralanmadan mağdur olan şahısları koruyucu ve tatmin edici bir sosyal güvenlik ağının kurulması mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʿ, "Uḫūl", 1-17; Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muṣannef, IX, 271-491; X, 1-126; Buhârî, "Diyât", 5-43; İbn Mâce, "Diyât", 4-13; Ebû Dâvûd, "Diyât", 18, 20; Nesâî, "Kasâme", 33-34, 46-47; Taberî, Câmî' u'l-beyân (Şâkir), IX, 30-54; Mâverîdî, el-Aḥkâmü's-sultânîyye, Kahire 1298, s. 219-233; İbn Hazm, el-Muḥallâ, X, 342-529; XI, 1-64, 347; Alâeddin es-Semerkandî, Tuḥfetü'l-fuḫâhâ; Dimaşk 1964, III, 133-181; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-muc-tehid, II, 401-424; İbn Kudâme, el-Muḡnî, Kahire 1947, VII, 758-836; Muhakkık el-Hillî, Şerâ' i' u'l-İslâm fi mesâ'il-i-ḥelâl ve'l-ḥarâm, Necef 1389/1969, IV, 245-292; a.m.f., el-Muḥ-taşarü'n-nâfi', Bağdad 1964, III, 319-333; Zey-lâi, Naşbü'r-râye, el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1393/1973, IV, 364-369; Muttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, IX, 38; Emîr es-San'ânî, Sübûlû's-se-lâm, Beyrut 1407/1987, III, 244-253; Şevkânî, Neylû'l-eutâr, VII, 61, 68-72, 81-85, 224-227; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Bulâḡu'l-ereb, Bağdad 1314, II, 322-324; III, 18-19; a.m.f., "Uḫûbâtü'l-'Arab fi câhiliyyetiḥâ ve ḥudûdül-me'â-şî elletî yertekibühâ ba'ḍuhüm" (nşr. M. Behcet el-Eserî), MMLr., XXXV/2 (1404/1984), s. 2-85; Ali Sâdık Ebû Heyf, ed-Diye fi ş-şer' a-ti'l-İslâmiyye ve taḥṭikuhâ fi'l-kavânin ve âdâ-ti Mısr el-ḥadîşîyye, Kahire 1932; H. R. P. Dick-son, The Arab of the Desert, London 1949, s. 526-531; Bilmen, Kamus², III, 1-186; M. J. L. Hardy, Blood Feuds and the Payment of Blood Money in the Middle East, Beyrut 1963; J. Schacht, An Introduction to Islamic Law, Oxford 1964, s. 184-185; Muhammed Cevâd Maḡniyye, Fıkhü'l-İmâm Ca'fer eš-Şâdiq, Beyrut 1966, VI, 350-377; Cevâd Ali, el-Mufaṣṣal, V, 592-602; Ahmed Fethî Behnesi, el-'Ukûbe fi'l-fıkhil-İslâmî, Beyrut 1970, s. 150-167; a.m.f., ed-Diye fi ş-şer' a-ti'l-İslâmiyye, Kahire 1404/1984; Ahmed el-Husarî, el-Kıṣâs ed-diyât el-'iṣyânü'l-müsellaḥ fi'l-fıkhil-İslâmî, Kahire 1973; M. Ebû Zehre, el-'Ukûbe fi'l-fıkhil-İslâmî, Kahire 1974, s. 606-640; Ebû'l-Meâti Hafız Ebû'l-Fütûḥ, en-Nizâmü'l-'ikâbiyyü'l-İslâmî, Kahire 1976; Abdülkâdir Üdeh, el-Teşr' u'l-cinâ' iyyü'l-İslâmî, Kahire 1977, I, 668-678; II, 261 vd.; Mohammad Muslehuddin, Insurance and Islamic Law, Lahore 1982, s. 23-29; Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî, VI, 297-410; Karaman, İslâm Hukuku, I, 135-137; İvaz Ahmed İdris, ed-Diye beyne'l-ukûbe ve't-ta'vîd fi'l-fıkhil-İslâmiyyü'l-mukâren, Beyrut 1986; W. Robertson Smith, Kinship and Marriage in Early Arabia, London 1991; Abdullah Âlâ, "Diyetü ğayri'l-müslim", Aḡvâ' u's-şer' a, XV, Riyad 1404, s. 127-160; Pakalın, I, 468-469; T. H. Weir, "Diya", EI, I/2, s. 980-981; a.m.f., "Diyet", İA, III, 626-627; E. Tyan, "Diya", EI² (İng.), II, 340-343.

ALİ BARDAKOĞLU

DİYOJEN

Osmanlı Devleti'nde
Türkçe olarak yayımlanan
ilk mizah dergilerinin biri.

12 Teşrinisânî 1286'da (24 Kasım 1870) Teodor Kasab tarafından çıkarılmaya başlanmış, 183. sayısında imtiyazı iptal edilerek yayımı durdurulmuştur (29 Kâ-

nunuevvel 1288/10 Ocak 1873). Bu yayım döneminde dergi dört sayfa olarak 22. sayıya kadar haftada bir defa perşembe günleri, 23. sayıdan 147. sayıya kadar haftada iki defa bir süre salı-cuma, bir süre de çarşamba-cumartesi, 148. sayıdan sonra ise salı, perşembe ve cumartesi günleri olmak üzere haftada üç defa yayımlanmıştır. Hicrî 1289 Ramazanına (sy. 153, Kasım 1872) mahsus olarak her gün bir yapraklık ilâve çıkarmaya başlamışsa da mevcut koleksiyonlarında ilâveler bulunmadığından bunların ay boyunca devam edip etmediği bilinmemektedir.

Diyojen, Osmanlı basın tarihinde Türkçe olarak çıkarılan mizah dergilerinin dördüncüsü olmakla beraber mahiyeti itibarıyla ilk siyasi mizah dergisi özelliğine sahiptir. Çünkü bundan birkaç ay önce ardarda çıkarılmaya başlanan Terakkî Mizah (12 Safer 1287/14 Mayıs 1870), Asır Eğlence (Cemâziyelâhir 1287/Ağustos 1870) ve Terakkî Küçük Mizah (10 Şâban 1287/5 Kasım 1870) adlı yayınlar, hem gündelik gazetelerin paralı ilâveleri hem de fıkra ve nükteleri son derece soğuk ve seviyesiz yayın organlarıdır.

Teodor Kasab, Fransa'da edindiği mizah kültürü ve gazetecilik tecrübesiyle, çevresine maaşlı olarak topladığı o yılların en kuvvetli kâlemleri sayesinde Diyojen'in devrin en yüksek tirajına ulaşmasını sağlamıştır. Kayserili bir Rum olan Teodor Kasab, çocuk yaşta gittiği İstanbul'da zekâsı sayesinde ilgisini çektiği bir Fransız tarafından Fransa'ya götürülmüş, eğitimi Paris'te görmüş, Alexandre Dumas'nın özel kâtipliğini yapmakla da Fransız yazar ve gazeteci muhiti içinde yetişmiştir. İstanbul'a dönüşünde Fransızca Diogène ve Rumca Momos adında birer mizah dergisi çıkarmış, ayrıca Türkçe Diyojen'i de yayımlamaya başlamıştır. Bu üç derginin yazarları ile makale ve fıkraları aynıdır. Osmanlılığı son derece bağlı olan Teodor Kasab, o yıllarda Rum ve Yunanlılar'la diğer azınlıkların ayrılıkçı hareketleri ve Osmanlı düşmanlıklarına karşı şiddetle mücadele etmiş ve Osmanlı ülkesinin müşterek unsurların el birliğiyle yükselceği fikrini müdafaa etmiştir.

Derginin yazarları, makale ve fıkralarını Teodor Kasab'ın tesbit ettiği doğrultuda kaleme alıyorlardı. Şinâsi'nin ölümünü duyurmak için Ebüzziyâ Tefvik'in kaleme aldığı yazıya attığı "Tevfik" im-

zası (sy. 52) ve gazete sahibinin "ilân" ve "ihtar" başlıklı yazıları (sy. 14, 19) dışındaki derginin bütün yazıları imzasızdır. Yazılardan bir kısmının kimlere ait olduğu, yazarlarının diğer gazete ve dergilerdeki makalelerinde bizzat belirtmeleri veya aynı konuyu işlerken Diyojen'deki yazılarından yaptıkları alıntıları yanında hâtıra ve özel mektuplarında zikretmeleriyle kesin olarak tesbit edilebilmiştir. Diyojen'in başlığı altındaki "Gölge Etme Başka İhsan İstemem" ibaresi, "Encümen-i Ülfet" makalesi (sy. 7), "Lugat" fıkraları (sy. 7, 9, 23 + 1), "Teşbihât" (sy. 15), "Nezaketin Öbür Ciheti" (sy. 28), "Sokakta" (sy. 31), "Akdemce Vuku Bulan Bazı Sehviyatın Sahihleri" (sy. 57), "Mizan" (sy. 57) ve "İki Tarafıdan Nedâmet" (sy. 58), "Lugat-ı Osmâniye'ye İlâve" (sy. 88), "Ecel-i Kaza" (sy. 167; Ebüzziyâ'nın piyesi hakkında tenkit) Âli Bey'e aittir. "Bir Yolcu Tarafından Mektup" (sy. 52) ve "Diyojen Tarafından İlân" (sy. 179) Ebüzziyâ Tefvik; "Matbuat" (sy. 36), "Tiyatro" (sy. 44), "Sadr-ı Sâbık Muteveffâ Âli Paşa Merhumun Vasiyetnâmesi" (sy. 51), "Serbest-i Matbûât" (sy. 54), "Vasiyetnâme" (sy. 59), "Vasiyetnâme Mahkemesinden" (sy. 61), "İhtar" (sy. 63), "Bulgar Meselesinin Hitâmı" (sy. 122), "Bulgar ve Hason Meselelerinin Neticesi" (sy. 123), "Haddin Varsa Bir Meslek Tut da Onda Devam Et!" (sy. 127), "Meraklı Bir

Diyojen gazetesinin 25 Mart 1287 ve 14 sayılı nüshasının ilk sayfası

